

UMETNOST KAO VID SIMBOLIČKE FORME

POIMANJE ZNAKA

Proces simbolizovanja uključuje u sebe veliki broj veoma specifičnih aktivnosti koje rezultiraju u odgovarajućim simboličkim formama. One se ne nalaze mehanički poređane jedna pored druge, nego se ispoljavaju kao celine koje su ustrojene i hijerarhizovane vremenski i prostorno. Tako možemo govoriti o najranijim, moglo bi se reći o najnerazvijenijim, i o najkasnijim, u izvesnom smislu najrazvijenijim simboličkim formama. Od magije i jezika u svojoj najnerazvijenijoj, do nauke u svojoj najrazvijenijoj formi. Razume se, simbolička kultura, a ovde je o njoj reč, neće obuhvatiti sve simboličke forme već samo one koje je striktno konstituišu - znak, simbol, jezik, umetnost, dakle one koje se mogu najneposrednije dovesti u vezu s pozorišnom komunikacijom, odnosno s pozorišnom umetnošću u kojoj te forme funkcionišu i čine je sposobnom za komunikaciju. Ostale simboličke forme - magija, mit, religija, nauka - koje utemeljuju kulturu, neće biti posebno analizirane, mada je njihov učinak u simboličkoj kulturi i pozorišnoj umetnosti nesumnjiv.

Pomenuti elementi simboličke kulture o kojima će biti reč, imaju svoju relativnu samostalnost i mogu se posmatrati i analizirati kako u sklopu kulture kao sistema, tako i pojedinačno, s tim što će se na kraju naći zajedno u celini kulture. Na taj način ćemo imati uvid ne samo u simboličku kulturu kao celovit sistem, nego i u njene delove, njenu strukturu i pokretačke elemente koji je čine mnogo funkcionalnom. Na taj način, ona će se naći i u

korelaciji s komunikacionim tokovima pozorišta i dramske umetnosti. Tako se posebno može govoriti o znaku, o simbolu, o jeziku, o umetnosti, a da se stalno ima na umu celina simboličke kulture i njena povezanost s pozorišnom komunikacijom kao samostalnim procesom koji se odvija uz vidno i aktivno učešće pomenutih simboličkih formi. Predmet pažnje biće usmeren i na pojave koje su po svojoj prirodi simboličke a nisu simboli, niti imaju svojstva simboličkih formi - metaforma, metonimija, alegorija. Biće govora i o onim disciplinama koje u sebi obuhvataju određene simboličke forme kao što su semantika, semiologija, teorija značenja.

Cilj ovog rada je da istraži komunikacionu funkciju umetnosti kao simboličke forme, što se može učiniti ako se ima u vidu simbolička kultura kao celovit sistem. Istraživanje će se odvijati tako što će se od analize pojedinačnih elemenata ići ka celini, ka umetnosti. Ti elementi su živi i pokretljivi, što bitno utiče i na karakter i prirodu njihove sinteze - simboličke kulture i umetnosti. Uostalom, bez te pokretljivosti ne bi se razvila i funkcionisala i sama simbolička kultura, a još manje proces komunikacije koji bi bio uspostavljen, kako na semiološkoj, tako i na aksiološkoj ravni. Ovakav pristup celini istraživačkog projekta doprineće tešnjoj povezanosti potprojekata s celinom i njihovom boljem razumevanju. Ovde se polazi od pretpostavke da će svaki istraživač imati u vidu i simboličku kulturu i da će je sa svoga aspekta osvetliti i tako doprineti njenom jasnijem sagledavanju. Na ovakav način će se znatno smanjiti disperznost pojedinačnih tematskih oblasti, što pretpostavlja da se u temelju ovakvog pristupa nalazi odgovarajuća centripetalna sila pomoću koje bi se grupisali i povezivali svi oni činioci relevantni za simboličku kulturu, a naročito za jedan vid njenog ispoljavanja - pozorišnu komunikaciju.

ZNAK KAO ELEMENT SIMBOLIČKE KULTURE

Moderna teorija umetnosti sve češće se okreće znaku kao svojevrsnoj vezi umetničkog ostvarenja s onom drugom, izvanumetničkom stvarnošću. Ta veza se ostvaruje pomoću odgovarajućeg komunikacionog postupka, akta koji sadrži specifičnu poruku i koji za polazište ima sistem znakova koji u sebi sadrže izmenjenu

prirodu sadržaja konkretnih predmeta i apstraktnih ideja koji su njima imenovani. Znak je samo prividno njihovo formalno, spoljašnje obeležje. On je nastao kao čovekovo čulno i svesno reagovanje na svet koji ga okružuje i koji bi mu bio nepristupačan da nije razvio sposobnost označavanja, imenovanja.

Znak je univerzalna pojava i javlja se u svim vidovima čovekove komunikacije. Kao što gospodin Žurden nije bio svestan da li govori u stihu ili u prozi, tako i mnogi od nas nisu svesni da komuniciraju pomoću znakova, da ih upotrebljavaju, a da prethodno o njima ne razmišljaju. Samo u posebnim prilikama vodi se računa o korišćenju znaka, o njegovim osobinama, funkcionisanju i izražajnim mogućnostima. Za pojam znaka u antičkoj Grčkoj interesovali su se oni koji su profesionalno dolazili s njim u dodir - filozofi, oratori, dramski pisci, lekari. Uostalom, i sam pojam se izvodi iz grčkog jezika gde je korišćen u trostrukom značenju - kao *semeion* i kao *semaion*, pri čemu je prvi pojam značio *oznaku*, a drugi *znak*. Platon izričito insistira na *označitelju* kao autonomnom pojmu. Ova tri pojma upotrebljava i savremena strukturalna lingvistika u kojoj se znak smatra prirodnojezičkim znakom. Stoici, epikurejci i skeptici više su se bavili *semeionom*, a manje *semaionom*, zapravo *oznakom* i *znakom* (da ostanemo kod ovih pomalo nepreciznih prevoda da se ne bismo zaplitali u veoma zamršene odnose između ova dva pojma i u brojne nijanse koje iz tog odnosa proizilaze).

Kod Platona, kao što je rečeno, nailazimo na pojam *označitelj*, što je u skladu s njegovim viđenjem govora kao verbalne znakovne strukture. Osnovni problem u jezičkoj situaciji ogleda se u teškoći i složenosti imenovanja. Čim neka stvar ili pojava dobiju ime, počinju da obrazuju složeni komunikacioni sistem u kojem se postojeća i novostvorena imena stavljaju u odgovarajuće međusobne odnose, u kojima funkcionišu zahvaljujući svojoj znakovnoj prirodi. Stvari i ideje, same po sebi, ne mogu graditi konkretan sistem, zapravo odgovarajuću komunikacionu strukturu verbalnog tipa. Dakle, govor je svojevrсна aktivnost, te je u pravu Platon kada u *Kratilu* veli: "Zar govoriti nije također neko djelovanje?" Ili, dalje: "Imenovati stvari, nije li to dio govora? Naime, kad imenujemo, izgovaramo, mislim, riječi. Zar imenovanje

nije određeno djelovanje, ako je govorenje bilo djelovanje koje se odnosi na stvari?"¹⁾ Time je već Platon nagovestio budući pravac istraživanja znaka, znakovne strukture i znakovne funkcije.

Kasnije je Aristotel uveravao da postoje dve vrste znakova - prva iskazuje odnos opšteg prema pojedinačnom, druga odnos pojedinačnog prema opštem. Osim toga, znaci se dele na nepobitne, neoborive i oborive. Tekmerion ili indicija predstavlja nužni znak, očigledan dokaz, te se susreće kod demonstrativnog silogizma, a ovaj se ne može pobijati, kako se već tvrdi: "Od znakova, onaj što nužno vodi zaključku naziva se *tekmerion*, dok onaj što ne vodi nužno zaključku nema naziva koji bi odgovarao toj razlici. Znacima koji nužno vode zaključku nazivamo one propozicije iz kojih se može izvoditi logički silogizam, pa se, dosledno tome, *tekmerion* naziva onaj znak koji ima takav karakter."²⁾ U *Organonu* Aristotel govori i o trećoj vrsti znakova, onoj koja nije ni u prvoj ni u drugoj vrsti figura nego u trećoj, što se utvrđuje u odnosu na samu pojavu. "Na primer, dokaz da je jedna žena trudna zato što ima mleka, proizilazi iz prve figure, - jer "imati mleka" jeste srednji termin. A je - "biti trudna", B - "imati mleka", a C - "žena".³⁾ Iz ovoga sledi precizan zaključak važan za određenje znaka: "Treba ili da podelimo znakove na ovaj način i među njima da označimo srednji termin kao indiciju (znak koji dokazuje) - (jer, kažu da je indicija ono što čini da znamo, a to najviše važi za srednji termin); ili treba nazivati znakom (upravo znacima) dokaze koji proizilaze iz krajnjih termina, a indicijom (upravo indicijama) one koji proizilaze iz srednjeg termina. Jer, najverovatnije i najistinitije je ono što je zaključeno pomoću prve figure."⁴⁾ Tek posle toga, znak može na odgovarajući način da stupi u komunikaciju, pa i u umetničku. I kod Aristotela, a i kod potonjih mislilaca, znak se tumači i sa semantičkog, i s logičkog, i s retoričkog i sa hermeneutičkog stanovišta, o čemu će kasnije biti govora.

¹⁾ Platon, *Kratil*, Biblioteka, Zagreb, 1976, str. 24.

²⁾ Aristotel, *Retorika*, Nezavisno izdanje 40, Beograd, 1987, str. 19.

³⁾ Aristotel, *Organon*, Kultura, Beograd, 1965, str. 225.

⁴⁾ *Ibid*, str. 226.

Napomenimo ovde da se pitanjem znaka, na način koji je za nas zanimljiv, bavi i Sekst Empirik. Iako se bitno ne razlikuje od Aristotela, čak koristi i njegove primere, Sekst reč znak, *semeion* koristi u opštem smislu, ističući da se na znak odnosi sve ono što se na određeni način ispoljava. Dakle, reč *semeion* se ne odnosi na stvar ili na predmet koji nešto ispoljava, nego na ono što se može ispoljiti. Nije se htelo reći da su *semeia* stvari, predmeti; ostavljena je otvorena mogućnost da oni budu bića druge vrste nego što su pojedinačni predmeti, individue ili životinje. Osim toga, u razmatranoj formulaciji se ne govori da se reč *semeion*, upotrebljena na opšti način, odnosi na ono što pokazuje nešto drugo, nego da se odnosi na ono što izgleda da nešto pokazuje. Nije se htelo, dakle, reći da dolazi do određene veze između pokazanog bića i bića koje pokazuje, nego se htela ostaviti otvorena mogućnost da se kao *semeia* prihvate i ona bića koja samo po nečijem mišljenju ostaju u takvim vezama s drugim bićima, da se onom koji priznaje tu vezu čine javnim ova bića. Naziv *semeion* u posebnom značenju pridavan je nečemu što pokazuje nešto neispoljeno ili takozvani *adelon*. Razlika između šireg i užeg shvatanja reči *semeion* može se objasniti sledećim primerima. Vidi se drvo koje baca senku ili konj koji ide i za sobom ostavlja tragove svojih kopita na mokrom pesku. Zatim se pogled upravlja samo na senku, ne gledajući na drvo, ili samo na tragove kopita, ne gledajući na konja; ali drvo ili konj, ili se vide krajem oka ili bi u tom trenutku u najmanju ruku mogli da se vide samo ako bi se okrenula glava: i drvo i senka su istovremeno dati; isto tako i konj i trag njegovih kopita. Senka je u ovom slučaju *semeion* drveta, koje tu senku baca, a tragovi kopita - *semeion* konja koji ih je utisnuo. U drugoj situaciji se sagledava senka, ali predmet koji je baca ostaje nevidljiv jer ga zaklanja drvo; ili, vide se tragovi kopita na mokrom pesku ali se konj ne vidi jer je ranije tuda prolazio. Kada predmet koji baca senku i predmet koji na mokrom pesku ostavlja trag svojih kopita nisu vidljivi, oni su *adelon*. A senka i trag kopita su *semeia*.

Sekst Empirik nas podseća na istoričare koji su govorili o povezanosti tri stvari: znaka, označavajućeg i objekta. "Od ovih stvari označavajuće je glas, na primer "Dion"; označeno je sama stvar koja je pokazana i što ćemo mi razumeti da postoji kao podređena od našeg

mišljenja, ali što barbari neće razumeti, mada oni mogu biti sposobni da čuju izgovorenu reč; dok je objekat ono što spolja postoji: na primer Dion, lično. Dve od ovih stvari su telesne: glas i objekat, dok je jedna netelesna, to je entitet koji je označen, izrecivost (*lekton*), koji je ili istinit ili lažan".⁵⁾ Razlikovanjem ovih pojmova Sekst Empirik nas uvodi u modernu teoriju znaka koju će u XX veku, polazeći od sličnih načela, stvarati Ferdinand de Sossir. Ovim je, međutim, tumačenje znaka u srednjem veku tek započeto. Nastaviće s ovim istraživanjem, i u velikoj meri ga usavršiti, Aurelije Avgustin, gradeći u pravom smislu temelj novoj teoriji. Polazeći u svojim istraživanjima od hermeneutičkog ključa, a oslanjajući se na rezultate do kojih je došao Kliment Aleksandrijski, Avgustin je izvršio svojevrstu sintezu ove problematike opisujući i definišući znak kao suštinsko svojstvo predmeta i pojava. Ostanimo ovde samo na naznaci koju je Avgustin dao u *Ispovestima*, osvrćući se na svoja prva iskustva u govoru i razumevanju: "Kad bi ljudi imenovali neku stvar i pri tom na nju pokazivali pokretom tijela, vidio sam i pamtio da oni tu stvar nazivaju riječju koju su izgovarali kada su je meni htjeli pokazati. A da oni to hoće, vidjelo se iz pokreta tijela, koji je kao neki prirodni i sveopći jezik svih naroda. On, naime, izrazom lica, očima, kretnjom tijela i zvukom glasa očituje da duša nešto traži, nešto želi, nešto odbacuje ili izbjegava. Tako sam malo-pomalo shvaćao koje su stvari označivali pojedinim riječima što su ih uklapali u različite rečenice i što sam ih često slušao; njima sam onda izražavao svoje želje pošto sam svoja usta izvježbao u njihovu izgovoru.

Tako sam s onima među kojima sam živio izmjenjivao znakove kojima sam izražavao svoje želje; tako sam dublje zašao u burno ljudsko društvo, ovisan o vlasti roditelja i o volji starijih ljudi."⁶⁾ Svoje poglede o ovom pitanju Avgustin je, međutim, znatno dublje i detaljnije izložio u drugim delima a naročito u *Principima dijalektika*, *O dijalektici*, *Hrišćanskoj doktrini*, *O Trinitatu* (O trojstvu). Govoreći o prvim iskustvima koje je stekao, a govor je jedno od najvažnijih,

⁵⁾ Empiricus, Secstus, *Contr les mathematiciens*, VIII, 11-12.

⁶⁾ Augustin, Aurelije, *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987, str. 15.

Avgustin ističe: "U jednoj reči, sve što je opažljivo, ne za oko nego za duh i što duh čuva u samom sebi, naziva se *dicibile*, iskažljiv. Kad reč izađe iz usta, nije za njen predmet, nego da označi neku drugu stvar, ona imenuje *dictio*, izražajnost."⁷⁾ Ovde Avgustin razlikuje četiri pojma: reč, iskažljivost (*dicibile*), izražajnost (*dictio*) i stvar, što očigledno vodi u određeni amalgam čvrstim povezivanjem ovih pojmova. Valja naglasiti da je Avgustin uložio veliki trud da izvrši klasifikaciju znakova pri čemu je pošao od načina transmisije, porekla i upotreba, društvenog statusa i simboličke prirode znaka. Iz složene analize znaka i znakovne strukture teksta - poglavito *Biblije*, kojoj pristupa hermeneutički - Avgustin otkriva intencionalne i prirodne znake. Sjedinjavanjem ova dva pojma Avgustin će označiti nastanak opšte teorije znakova ili semiotike, u kojoj "znaci" proizlaze iz retoričke tradicije, a u međuvremenu proističu iz hermeneutike, što će reći da su znaci transponovani i da kao takvi nalaze svoje mesto. Govoreći modernom terminologijom znaci su suprotstavljeni simbolima kao što je vlastitost suprotstavljena transponovanom ili kao što je direktno suprotstavljeno indirektnom. Na ovaj način Avgustin je pomirio antičku, u prvom redu aristotelovsku tradiciju sa srednjevekovnim shvatanjima.

Avgustin je nesumnjivo, i to na više načina, doprineo utemeljenju srednjevekovne semiologije. Najčešće je oslonac tražio u jeziku polazeći od pitanja, više u retoričkom nego ontološkom smislu, kakvo je mesto lingvističkih znakova u okviru znakova uopšte. Odgovor je tražio u opoziciji lingvistički - nelingvistički znak što će ga dovesti do nipodaštavanja razlike između reči i ostalih znakova slično onome što će mnogo kasnije tvrditi i Ferdinand de Saussure. Iz ovakvog podvajanja danas će se razviti dva dinstinktivna pojma - označavanje i simbolizacija, odnosno semiotika i simbolika.

U novijoj literaturi, koja istražuje i analizira razvoj i domete savremene semiologije, ime srednjevekovnog španskog filozofa arapskog porekla, Averoesa (što je latinizirano ime Ibn Rušda), retko se pominje. Međutim, iz njegovog dela na arapskom jeziku - *Nesuvlost*

⁷⁾ Saint Augustin, *De la dialectique*, V poglavlje

nesuvislosti, može se zaključiti da su mnoga njegova polazišta imala za pretpostavku znak kao posebnu misaonu strukturu koja u izvesnom smislu može poslužiti kao osnova njegovog načina filozofiranja. Po njemu znaci "svjedoče o vječnosti svijeta", te otuda on svoje pomenuto delo i započinje razmišljanjem o znaku. On razmatra samo četiri znaka i to ona "koji se dojme duše" imajući sigurno u vidu mnoštvo znakova koji se odnose na spoljašnji svet ali o njima ne govori. Kod Averoesa je mogućnost označavanja u tesnoj vezi sa procesom spoznavanja pomoću stvaralačkog uma jer je zapravo taj um u nekoj vrsti sjedinjenja s predmetnim umom, dakle, s mogućnošću da nam se predmetna stvarnost predstavlja kao područje odakle nam dospevaju označeni predmeti.

I pojave i stvari se moraju imenovati, a to je moguće ako se ima u vidu da pojave i stvari imaju i početak i svršetak, "bilo da su oni izvan duše bilo u duši". Sve ovo se ne odnosi na stvari i pojave koje su se zbile u prošlosti ili postoje u sadašnjosti. Sa budućnošću je nešto drukčije. "Isto tako cjeline koje su u prošlosti i za koje se smatra da postoje u možnosti izvan duše, to jest one koje nemaju početka, mogu se nazivati parnim ili neparnim samo ako se uzmu kao odjelovljene, to jest kao da imaju početak i svršetak. Ni jedno gibanje nema cjelinu niti je skup, to jest nema početka ni svršetka, osim ukoliko je predočeno u duši, kao što je slučaj s vremenom."⁸⁾ Ništa što postoji, što je oblikovano, obistinjeno, imenovano, ne postoji van vremena. Vreme je faktor koji znakovnom procesu, dakle, imenovanju daje posebnu dimenziju, omogućava da se pojave, procesi i stvari ispoljavaju na svojstven i prepoznatljiv način i da funkcionišu u opštoj međuljudskoj komunikaciji. Vreme nije, dakle, opredeljujući činilac samo u hermeneutici nego, kao što vidimo, i u semiotici. Prvo, stoga što se već u vremenu nagoveštavaju određene suprotnosti koje će biti podloga i u procesima najraznovrsnijih imenovanja. Večno, trajno, prolazno, trenutno, buduće sve su to kategorije u okviru kojih se događaji i stvari najavljuju u svojim raznolikim oblicima. Osnovno je u svemu tome, kako Averoes ističe, da se neka stvar može razlikovati od druge, njoj slične. Zapravo, u tom razlikovanju je suština

⁸⁾ Averoes, *Nesuvislost nesuvislosti*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 22-23.

i mogućnost imenovanja. A doći do tog razlikovanja moguće je samo odgovarajućom aktivnošću, odnosno činidbom. Biti aktivan u imenovanju pojava i stvari znači razlikovati opšte od pojedinačnog. To je, čini se, i centralno mesto kod Averoesa odakle se može izvesti njegovo razumevanje znaka. Za njega "znati ne znači znati kakvu opću odliku već znati pojedinačnosti na općenit način, što razum postiže kad iz pojedinačnosti izvodi jednu istu zajedničku im narav koja se dijeli na razne stvari", a to je postupak koji vodi imenovanju jer se u imenu, u označavanju sublimišu opšte osobine, zadržava se samo ono što je dovoljno da se određena pojava ili stvar prepozna i razlikuje od druge ma koliko njoj slične pojave ili stvari.

"Opće nije, nastavlja Averoes, predmet znanja, već se, naprotiv, kroza nj stvari znaju, i (znade se) ono što u naravi znanih postoji u mogućnosti. Da nije tako, njegovo bi zamjećivanje pojedinačnosti kao općosti bilo pogrešno zamjećivanje"⁹⁾ To je, međutim, samo jedan od segmenata koji na filozofski način artikuliše prirodu i mogućnosti procesa označavanja.

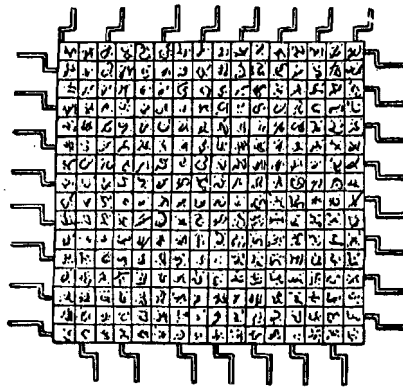
Celina u kojoj se znakovna struktura može ispoljiti vidljiva je u četiri načela: aktivnom činiocu (činitelju), materiji (stvari), obliku i svrsi. Averoes razlaže svaki činilac pojedinačno, posvećujući prvom od njih - činitelju, najveću pažnju.

Razmišljanja o znaku nisu isključivo u okviru filozofskog diskursa nego se mogu susresti, i to ne tako retko, i u književnosti. Navešćemo ovde, a nadajmo se da će to biti korisno, reči Džonatana Svifta iz njegove sjajne i neponovljive parabole *Guliverovo putovanje*: "Odatle odem u Školu za jezike, gde su se tri profesora savetovala kako bi se mogao popraviti jezik njihove zemlje. Prvi predlog bio je da se govor skрати na taj način što bi se višesložne reči svele na jednosložne, a izbacili glagoli i participi, jer su u suštini sve stvari, koje se mogu zamisliti, imenice.

Drugi predlog je bio da se potpuno ukinu sve reči uopšte. Smatralo se da bi bilo neobično korisno koliko za zdravlje toliko i zbog uštede u vremenu. Jasno je da svaka reč koju izgovaramo izaziva nagrizanjem izvesno

⁹⁾ *Ibid*, str. 93.

smanjenje pluća, pa prema tome doprinosi skraćanju našeg života. A pošto su reči samo imena za stvari, predloženo je, kao mnogo probitačnije, da svi ljudi nose sa sobom predmete koji su im potrebni da bi se sporazumevali u onom određenom poslu o kojem hoće da govore. Ovaj bi pronalazak, tako zgodan i koristan za zdravlje, svakako bio primljen, da nisu žene, zajedno sa prostom i nepismenom svestinom, pripretile da će dići bunu, ako im se ne ostavi sloboda da govore jezikom, kao što su i njihovi preci činili. Toliko je prost narod uporan i nepomirljiv neprijatelj nauke! Ipak su mnogi među najuččenijim i najmudrijim ljudima prihvatili ovaj novi metod izražavanja pomoću stvari, koji ima samo tu nezgodu što čovek sa raznovrsnim i velikim poslovima, mora da nosi i srazmerno velik zavežljaj stvari na leđima, ako nije u mogućnosti da vodi sa sobom kojeg slugu. Često sam posmatrao kako se dva takva mudraca, savijaju pod teretom svojih vreća, kao naši torbari. Kad se sretnu, spuste vreće, otvore ih, razgovaraju čitav sat, onda pakupe svoj pribor, pomognu jedan drugome da podignu teret i opraštaju se."¹⁰⁾ To je najkraći i najbolji put, kako Swift kaže, za pronalaženje univerzalnog jezika, razumljivog svim civilizovanim narodima. Ostavljajući ovde književnu vrednost ovog iskaza ili drugima ili za drugu priliku, ističemo njegovo veliko semiološko značenje. A da je to u pitanju, najbolje govori jedini grafik on u knjizi kojim Swift ovo ilustruje. Teško je objasniti otkud piscu ideja da grafičkim prikazom potvrdi svoj iskaz. Ona nikako nije mogla biti slučajna, o čemu nas uverava i neverovatna podudarnost teksta i grafičkog prikaza:

¹⁰⁾ Swift, Džonatan, *Guliverova putovanja*, Prosveta, s. 210-211.

Na svojim brojnim putovanjima, zamršenim i teško izvodljivim, Guliveru su najčešće i najteže prepreke bili jezici brojnih i različitih naroda kojim su oni govorili. Nije ništa neobično, a izgleda da je i jedino moguće, bilo sporazumevanje znacima sve dok se odgovarajući jezik nije u dovoljnoj meri naučio kako bi bilo moguće sporazumevanje. "Posle ručka moji gosti odu, a meni, po kraljevoj zapovesti, dođe jedan čovek u pratnji svog udarača. Nosio je pero, mastilo, hartiju i nekoliko knjiga. Znacima mi objasni kako je poslan da me uči njihovom jeziku. Ostali smo zajedno četiri sata, i za to sam vreme zapisao veliki broj reči - u jednom stupcu reči, a u drugom stupcu, pored ovog prvog, njihovo značenje. Uspem takođe da naučim nekoliko kratkih rečenica. Moj učitelj bi naredio sluzi da nešto dohvati, ili da se okrene, ili da se pokloni, da sedne, da ustane, da hoda i tome slično, a ja bih tu rečenicu zapisivao. Iz jedne knjige pokazao mi je slike sunca, meseca, zvezda, zodijaka, polutara i polarnog kruga, kao i nazive mnogih figura, površina i tela. Opisivao mi je sve muzičke instrumente i kazivao njihova imena kao i opšte umetničke izraze koji se upotrebljavaju kod sviranja. Kad je otišao, ja sve reči, zajedno sa njihovim tumačenjem, sredim po azbučnom redu, i tako za kratko vreme, zahvaljujući dobrom pamćenju, uspem da donekle razumem njihov jezik."¹¹⁾ Dakle, pre nego što formuliše i izgovori određenu reč, bez koje nema ni savladavanja jednog jezika, čovek raspolaže znacima koji nisu ništa drugo nego svojevrsan jezik. U znaku je određena ideja već uobličena, već je dovedena do razumevanja i u komunikaciju. Verbalni iskaz samo je dopuna znaku i sredstvo da se jezička komunikacija obavi preciznije i brže. Uostalom i u ostalim simboličkim formama, pored jezika, komunikacija se uspostavlja znakovima ili najraznovrsnijim oblicima metajezika.

*
* *

Proces označavanja, pojam znaka, znak - sve to predstavlja jednu strukturu koja je od davnina zanimala istraživače iz mnogih oblasti. Nekad više nekad manje ta zanimanja su dobijala određenu formu koja se postepeno pretvarala u posebnu disciplinu sa razvijenim istraživačkim sredstvima. Naš zadatak ovde nije da se iscrpno

¹¹⁾ *Ibid.*

bavimo ovom naukom ali na neke njene crte bi valjalo skrenuti pažnju. Prvo, čitavo naše istraživanje znaka odvijaće se u okviru semiologije, dakle, naučne discipline koja se gotovo u celini iscrpljuje u istraživanju znaka, pojma znaka i procesa označavanja. Doduše, danas se još uvek ova naučna disciplina nije ni terminološki učvrstila te su otuda u opticaju i semiotika i semantika s istom težnjom da obuhvate onaj sadržaj koji obuhvata i semiologija. U teorijskim tekstovima koji se bave ovim pitanjem vlada veoma veliko šarenilo i većina istraživača izbegava da se precizno izjasni za jedan od tih pojmova. Navedimo ovde određenje semiologije Ferdinanda de Sosira, svakako jedno od prvih. Iako je u određivanju semiologije de Sosir polazio od jezika, okvir njegovog određenja ima sve one opšte karakteristike ove naučne discipline koja je danas našla mesto i u drugim oblastima ljudskog života i znanja. "Može se, dakle, zamisliti *jedna nauka koja bi ispitivala život znakova u društvenom životu*; ona bi bila deo društvene, prema tome, i opšte psihologije; mi ćemo tu nauku nazvati *semiologijom* (od grčkog *semeion*, "znak"). Ona bi nas učila šta su znaci, koji zakoni njima upravljaju. Kako ta nauka još ne postoji, ne može se reći šta će biti, ali ona ima pravo na postojanje, njeno je mesto unapred određeno. Lingvistika je samo deo te opšte nauke; zakoni što će ih semiologija otkriti moći će se primenjivati i na lingvistiku, koja će tako biti uključena u jednu sasvim određenu oblast u skupu ljudskih činjenica."¹²⁾ Dakle, težište ovog određenja je na nauci "*koja bi ispitivala život znakova u društvenom životu*". Moglo bi se, s jedne strane, reći da je ovo određenje preusko jer se ograničava samo na znake i to na njihovo mesto i funkcionisanje u društvenom životu, a s druge, da je preširoko jer je "znak" gotovo neograničen pojam budući da postoje prirodni ili konvencionalni znaci, postoje oznake, pokazatelji, simptomi, ikonički znaci, signali, te napokon simboli.

Da bi se razumeo sam pojam semiologija nužno je da se razjasne dva granična i dosta bliska ali nikako podudarna pojma - semantika i semiotika. Oba ova pojma, po svemu sudeći, prethode pojmu semiologija. Više desetina godina pojam semantika bio je u najčešćoj

¹²⁾ De Sosir, Ferdinand, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969, str. 25.

upotrebi. Tako, na primer, Adam Šaf piše studiju *Uvod u semantiku*, pri čemu je i sam svestan složenosti i višeznačnosti ovog pojma te u predgovoru ističe: "Semantika kao naučna disciplina je toliko danas komplikovana, a naziv koji je označava toliko višeznačan da sam termin "semantika" treba semantički istraživati ako hoće da se izbegnu nesporazumi i logička skliznuća".¹³⁾ Ovim je malo rečeno ali je dovoljno da se nazru teškoće kojima se susreće svako istraživanje, nauke koje se bave znakom. Za Šafa, semantika je grana lingvistike, a kao ilustraciju navodi stanovišta brojnih lingvista, s ciljem da zaključi da je predmet ove discipline "značenje izraza, promene tog značenja i uzroci promena. Specifična osobina lingvističke semantike jeste istraživanje istorije značenja, istorijsko razmatranje jezika. Prelazeći na pojedinačna interesovanja lingvističke semantike uspeći smo da izdvojimo sledeće probleme: karakter i funkciju znaka, ako znaci nešto znače, višeznačnost u vidu homonimije i polisemije kao i opasnosti koje su s tim povezane etc."¹⁴⁾ Međutim, lingvistika je samo jedno područje gde se semantika ispoljava i u kojem se dokazuju njene zakonitosti.

Od podjednagog, ako ne i većeg značaja za semantiku jeste područje logike, te otuda s pravom možemo govoriti o logičkoj semantici. Za razliku od lingvističke semantike, u kojoj se bez teškoća mogu razlikovati čisto jezička razmatranja od ovakve ili onakve njihove filozofske interpretacije, implikacije i značenja, logička semantika se oslanja na činjenicu da je sama logika filozofska nauka koja se ne da odvojiti od teorije saznanja kao i od određenih koncepcija pogleda na svet. Osim toga, logička semantika se razvijala u tesnoj vezi s određenim filozofskim pravcima, a naročito, kako Šaf naglašava, s neopozitivizmom kao "glavnim promotorem semantike tokom poslednjih decenija". Otuda je teško, zapravo nemoguće izdvojiti semantiku od njenog filozofskog zaleđa, te su i mnogi semantički problemi dugo rešavani u okviru filozofije. Tek je krajem devetnaestog veka, usled razvoja logike i matematike i njihovih sve većih zahteva, formulisana i logička semantika. I sama jezička problematika sve je više zahtevala

¹³⁾ Schaff, Adam, *Wstęp do sematyki*, PWN, Wwa, 1960, str. 9-10.

¹⁴⁾ *Ibid*, str. 40-41.

intervenciju i kompetenciju logike. Bez obzira da li je reč o semantici u širem ili užem značenju te reči, stalno se pokreće pitanje o jeziku o kojem se govori (predmetnom jeziku) i o jeziku kojim se govori (metajeziku). To međutim nagoni da se utvrde kriterijumi razlikovanja ove dve jezičke strukture - predmetnog jezika i metajezika. S jedne strane to dovodi do procesa opisa jezika, a s druge strane do njegove sintakse, odnosno semantike u užem značenju te reči.

Na pojmovnom razjašnjavanju insistirali su i brojni raniji, naročito američki istraživači (Pers, Moris, Karnap). Pers doduše ne upotrebljava pojam semantika ali je čitavo njegovo istraživanje usmereno u tom pravcu i rešava gotovo istovetne probleme koje rešava i semantika. On je isticao da jedan deo te nauke sačinjava nauka o istinitosti predstavljanja, dakle o tome koji uslovi moraju biti ispunjeni kako bi se određeni znak odnosio prema nekom predmetu. Pers se oslanjao na svoje prethodnike Mila, Loka, Hobsa, Lajbnica. Ovde valja imati u vidu da semantika nije bila opšteprihvaćen pojam za nauku koja se bavi znakom i označavanjem. I kod pomenuta tri istraživača a i kod kasnijih, ima u tom pogledu neodlučnosti i nepreciznosti, te jednom se prihvata jedno stanovište a drugi put drugo. To je vidljivo čak i kod Čarlsa Morisa, iako je on možda bio najjasniji. On je čak stajao na stanovištu da postoje dva pojma koji se mogu meritorno upotrebljavati za izricanje potrebnog sadržaja: *semjoza* i *semjotika*. S tim u vezi on veli: "Proces u kome nešto igra ulogu znaka može se nazvati *semjoza* (*semiosis*). Obično se smatra, u tradiciji koja datira još od Grka, da ovaj proces obuhvata tri (ili četiri) činioca: ono što služi kao znak, ono na šta se znak odnosi i ono dejstvo ma kog interpretatora. Ove tri komponente u semjozi mogu se nazvati, prva, *nosilac znaka* (*sign vehicle*), druga *designatum* i, treća, *interpretant*; *interpretator* se može uključiti kao četvrti činilac."¹⁵⁾ Ovde je Moris naznačio i nagovestio razvijenu teoriju znaka koja će obuhvatiti *sintaktiku*, *semantiku* i *pragmatiku*. Ova tri odnosa su izuzetno bitna za teoriju znaka, znakovnih sistema i uopšte pitanja simbolizovanja, tako da će se o njima na drugim mestima iscrpnije govoriti. Ostaćemo, ovom prilikom, kod

¹⁵⁾ Moris, Čarls, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, 1975, str. 19.

najkraćih naznaka. Za Morisa je sintaktika "proučavanje uzajamnih sintaktičkih odnosa apstrahovanih od odnosa znakova prema objektima ili prema interpretatorima... Sintaktika je, dakle, razmatranje znakova i znakovnih kombinacija ukoliko oni podležu sintaktičkim pravilima. Ona se ne interesuje za individualna svojstva nosilaca znakova niti za bilo koje njihove odnose izuzev sintaktičkih, tj. izuzev odnosa određenih sintaktičkim pravilima".¹⁶⁾

Drugi odnos koji je ovde pomenut jeste semantički, a semantika se "bavi odnosom znakova prema njihovim designatama i time prema objektima koje oni (znaci) mogu denotirati ili koje zaista denotiraju".¹⁷⁾ Treći odnos je pragmatički i u vezi je s pragmatizmom kao opštijim i ranije nastalim pojmom. U ovom kontekstu, međutim, pragmatikom se "označava nauka o odnosu znakova prema njihovim interpretatorima." Kasnije će se ovi odnosi čvrsto uvrežiti u semiologiji kao disciplini koja na najopštiji način proučava ideju znaka, znak, znakovnu strukturu, simbol, proces simbolizovanja i sve međuodnose koji odatle proističu. A odatle proističu i tri semantička poretka kao tri semantička problema: *psihološki* problem koji se svodi na pitanja kako komuniciramo, šta je znak i šta to protiče kroz našu svest i svest našeg sagovornika kad komuniciramo, kakva je osnova i psihološki mehanizam te operacije? *logički* problem koji se svodi na pitanja: koji su odnosi znaka sa stvarnošću, u kojim je uslovima jedan znak primenjiv na predmet ili na situaciju koju on ima za funkciju označavanja, koja su pravila koja obezbeđuju stvarno označavanje? *lingvistički* problem koji se svodi na pitanja: kakva su pravila sistema znakova, kako oni funkcionišu, šta je reč, koji se odnosi uspostavljaju između forme i smisla reči i kakve su uzajamne veze između reči i kako one obezbeđuju pomenutu funkciju? Sve ovo po uveravanju Pjera Giroa vodi opštoj semantici ka kojoj se dolazi pomoću semantičke filozofije, logike, a naročito pomoću lingvističke semantike koja nas najbrže približava semantici. Giro ovde ističe tri elementa: glasove, reči i sintaksičke konstrukcije koje se istovremeno definišu njihovom formom i njihovom

¹⁶⁾ *Ibid.*, str. 28-30.

¹⁷⁾ *Ibid.*, str. 36.

funkcijom. "Semantika je izučavanje funkcije reči; ova funkcija prenosi smisao"¹⁸⁾, ističe Giro ilustrujući ranije navedenu i ovu misao na sledeći način:

	forma	funkcija
glasovi		
reči		semantika
konstrukcije		

Kako iz ove sheme tako i iz prirode same semantike proizilaze dva bitna problema. Prvi se odnosi na smisao reči, zapravo zašto jedna reč ima jedan a ne drugi smisao, kada se i kako taj smisao potvrđuje, kakve su veze te reči sa drugim rečima i slično. Drugi se odnosi na samo označavanje, zapravo na pitanje šta je reč, kakva je njena funkcija i kako je ona obezbeđuje kao i slična pitanja. Valja, takođe, imati u vidu da je proces označavanja psihološke naravi, dok smisao ima više statističku vrednost, on je u neku ruku misaona slika nastala iz tog procesa. Istovremeno, smisao, suština ima užu vezu s mehanizmom procesa označavanja. "Naša nauka, tako definisana, pokriva široko polje, sama određena čvrstim granicama jezika, prelazi preko granica logike, psihologije, teorije saznanja, sociologije, istorije."¹⁹⁾

Tako se dolazi do saznanja da je označavanje semantički proces u kojem valja voditi računa o znacima i označavajućem, o znacima i simbolima, o lingvističkom označavanju gde valja voditi računa o suštini i konceptu, zatim o arbitarnosti i motivaciji da se zadržimo samo na nekim od činilaca koji u ovom procesu igraju posebnu ulogu. Dalje, označavanje se može razmatrati i sa stanovišta semantičke funkcije, pri čemu treba imati u vidu suštinu i efekte te suštine, polazeći od suštine osnove i kontekstualne suštine, od stilističke vrednosti suštine smisla, od semantičke kreacije, semantičke evolucije. Tako se stiže do izmena suština i do njihovih formi, do njihovih uzroka, do jezičke strukture kao polazne tačke i, konačno, do strukturalne semantike, odnosno do opšte semantike.

¹⁸⁾ Guiraud, Pierre, *La sémantique*, PUF, Paris, 1975, str. 9.

¹⁹⁾ *Ibid*, str. 10.